

Zárszavában — amelynek tíz összegező megállapításával fenntartás nélkül egyetérthetünk — LAWTON a „beavatkozás”-ban jelöli még az oktatás lényegét. (187.)

Ha úgy látjuk, hogy nálunk is időszerűvé vált az oktatás eszközeivel beavatkozni a nyelvi hátrányok felszámolásába, akkor a szociolingvisztika kérdéseire a pedagógiai lingvisztikának kell válaszolnia.

TAKÁCS ETEL

UDVARHELYI KÁROLY, GÖCSEI IMRE: AZ ALSÓ- ÉS KÖZÉPFOKÚ FÖLDRAJZTANÍTÁS TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON

Budapest, 1973. Tankönyvkiadó. 194 oldal

Értékes munkával gyarapították a szerzők a hazai tantárgytörténeti szakirodalmat, arra vállalkozva, hogy a Magyar Földrajzi Társaság megalakulásának századik évfordulója alkalmából megírják aránylag nem nagy terjedelmű könyvükben a magyarországi alsó- és középfokú iskolákban folyó földrajztanítás történetét, „visszatekintve száz éven túl is olyan időkhöz, amikor a földrajzot vagy a vele kapcsolatos ismereteket hazánkban rendszeresen oktatni kezdték.”

A könyv törzsanyagát az 1868-tól napjainkig terjedő időszak feldolgozása alkotja: a szerzők imponáló részletességgel tárgyalják a különféle iskolatípusok ez alatt megjelent tanterveit, objektív tárgyilagossággal mondva kritikát e dokumentumok földrajzi fejezeteiről. De ismertetik a tantervekhez csatolt utasításokat is, kitérnek az előírt oktatási módszerekre, a tantárgy keretében megvalósítandó nevelési célokra. Differenciált elemzés keretében ismertetik e korszak legjelentősebb földrajzi tankönyveit, különféle földrajzoktatási segédleteit, szemléltető eszközeit.

Nagyon meggyőző az a folyamatrajz, amelyet a szerzők e száz esztendő földrajzoktatási céljának, illetőleg tartalmának fejlődéséről felvázolnak: az 1860-as évek földrajzóráinak és földrajz-könyveinek lexikális adat-, név- és számhalmazaitól — a mai, a földrajzi összefüggéseket tágabb, szélesebb társadalmi-gazdasági kölcsönhatásaiban feltáró, közös tanári-tanulói munkával ledeleitő, a tanulók önálló szellemi és másfajta tevékenységeire alapozó, a problémákat felvető és megoldásukat megkísérlő tanulói aktivitásra számító korszerű földrajzoktatásig.

Biztos tájékozottsággal mutatják be a szerzők, hogy az elmúlt száz esztendőben az iskolai földrajzoktatás milyen kapcsolatban állt a hazai és az egyetemes földrajztudomány fejlődésével, követte-e vagy éppen messze lemaradt tőle; meggyőző példákkal illusztrálják, hogy milyen nevelési eszmék szolgálatában érvényesült a földrajz, mint tantárgy: a hazafiság, a patriotizmus vagy a nacionalizmus, az irredentizmus céljait kívánták-e a földrajzi ismereteken keresztül is közvetíteni a hivatalos állambatalmi és közoktatásügyi szervek; a földrajzi tankönyvek sokaságából biztos kézzel emelik ki és értékelik a jellemző típusokat sokoldalúan vizsgálva, hogy szövegeik, szemléltető anyagaik, a képek, a térképek mennyire kapnak szerepet abban, hogy a földrajz lényegét sajátíttassák el a tanárok az oktatás során e tankönyvek segítségével a tanulókkal.

Különösen plasztikus, árnyalt képet kap az olvasó a két világháború közötti húsz esztendő, valamint a felszabadulás után eltelt negyedszázad hazai alsó- és középszintű földrajztanításáról. Jól tudjuk, hogy milyen jelentős szerepet játszott a két világháború közötti időkhöz a szegedi Állami Polgáriiskolai Tanárképző Főiskola, az onnan szétterjedő „munkáltató-módszer”, s személy szerint éppen UDVARHELYI Károly, akinek egyik első műve, a „Mit rajzoljunk a földrajzórán?” című jelentős munkája még 1923-ban jelent meg Szegeden, s amelyet a szakművek sokasága követett, egészen maig. Még jelentősebbé vált munkássága a felszabadulás után mind a módszer-tanban, a tankönyvírásban, mind pedig a tanárképzésben.

A szerzők HUNFALVY János 1887-ben mondott szavait írták mottóul könyvük élére: „Minden tudomány kimeríthetetlen: azért tanulni kell folyvást, az egész életen át; különösen a tanárnak kell szünet nélkül tanulnia. Ha ily meggyőződéssel hagyják el az egyetemet azok, kik majd a földrajzot tanítani fogják, s ha a tudományért folyvást lelkesülnek és buzgólkodnak, akkor bármily tanterv és utasítás mellett is sikeres lesz tanításuk.” A könyvet végigolvastva az volt a benyomásom, hogy a HUNFALVY szavai óta eltelt idő hazai földrajztanításának története tökéletesen igazolta a nagy földrajztudóstól vett idézet első mondatát, és — paradox módon — tökéletesen megcáfolta az idézet második mondatát: a tanári lelkesedés sohasem helyettesítheti a jó tantervet.

Maga a tantárgytörténet — számtalan példa bizonyítja — nem könnyű műfaj, akár a pedagógia-történet, akár a tudománytörténet felől indul el a kutató. S mivel UDVARHELYI Károly és GÖCSEI Imre e sikeres műve remélhetőleg másokat más tantárgyak hazai történetének feldolgozására fog ösztönözni, ezért munkájuk többi erényének részletes taglalása helyett inkább azokat az általános tantárgytörténeti problémákat szeretném megemlíteni, amelyek a könyv olvasása során bennem felmerültek.

Itt van mindjárt a cím kérdése. Könyvük címe szerint szerzőink okkal és joggal nem a földrajz-tantárgy, hanem a földrajz iskolai oktatásának történetéről kívántak beszélni. Ezzel egy nagyon fontos és lényeges problémát tudtak megkerülni: mióta léteznek hazai alsó- és középfokú iskoláinkban földrajz-tantárgy? A „tantárgy”, mint ilyen, a XI. századtól kezdve jelen van iskoláinkban, ezek között mikor bukkant fel a földrajz? Ez azért fontos kérdés, mert megjelenése nyilván a hazai iskolai földrajzoktatás lényeges minőségi változásának jele, fejlődésének fontos állomása.

Ehhez kapcsolódik egy másik probléma: *miylen alapon periodizálható a tantárgytörténet?* Szerzőpárosunk nem következetes ebben a tekintetben: főként politikai dátumok jelentik a cezurákat, ezeken kívül egy pedagógiai dokumentum évszáma (1777), egyszer pedig egy pusztaszázadforduló (a XIX–XX. század fordulója) a korszakhatár. A korszerű pedagógiatörténeti felfogás szerint általában a vizsgált pedagógiai objektum belső történeti fejlődésének állomásai jelzik a periódushatárokat, a vizsgált tárgy alakulásának, változásának, „mozgásának” ezek a kétségtelen jelei.

Újabb probléma: *mi egy-egy tantárgy történetének tárgya?* Alighanem főként három alapvető tényező történeti alakulása: a hivatalos tantervszerű tananyagelőírások, az előírt tankönyvek és az előírt módszerek (azaz a hivatalos tantárgy-„gondozó” fórumok szándékainak, egyszerűbben: a hivatalos előírásoknak) elemzése; másrészt mindezek megvalósításának és megvalósulásának széleskörű vizsgálata az iskolák konkrét oktatómunkájában. (Szerzőink könyvükben nem próbálkoztak meg ez utóbbi tényező feltárásával, előszavukban ezt jelezték is.)

Ha elfogadjuk, hogy ez egy-egy tantárgy történetének tárgya, akkor adva van a legtöbb tantárgy hazai oktatástörténete számára a *négy legfőbb korszakhatár*: 1. a tantárgy megjelenésének időpontja; 2. az 1777-i Ratio Educationis kiadásának évszáma; 3. az első „Tanterv és utasítás” megjelenése az alsó- és középfokot 4 + 8 osztályos iskolamoddellel jellemezhető iskolaszervezet számára (tehát 1868-tól vagy 1883-tól); 4. az első „Tanterv és utasítás” megjelenése az alsó- és középfokot 8 + 4 osztályos iskolamoddellel jellemezhető iskolaszervezet számára (tehát 1945-től). E négy évszám a legtöbb tantárgy történetében alapvető minőségi változás „jele”, ezért pregnánsan jelzik a korszakhatárokat (még akkor is, ha a lényeges változások nem éppen ezekben az években következtek be az iskolai oktatás konkrét gyakorlatában; a korszakhatárokat jelző évszámok minden esetben „szimbólumok”).

Egy következő probléma: az 1848 előtti időszak hazai iskolarendszerének *egyik* felében folyó oktatás aránylag egységes volt, s jól feltárható a jezsuita és a piarista iskolaszabályzatokból, valamint az 1777-i és az 1806-i Ratio Educationis előírásaiból, illetőleg az ezekkel szembesített helytörténeti kutatások eredményeiből. Iskolarendszerünk *másik* részének, azaz a protestáns iskoláknak belső életét, s az azokat szabályozó, azok szervezeti-tartalmi vonatkozásait ténylegesen befolyásoló rendelkezéseket azonban széleskörű kutatással fel kellene deríteni, egy bizonyos relatíve teljes kép megrajzolására törekedve hazai evangélikus és református iskoláinkat illetően. Debrecen és Sárospatak dokumentumai — bármennyire is mintái voltak ezek saját partikuláris iskoláinknak — mégis csak e két jelentős kollégiumra jellemzőek, nem az összes protestáns iskolára.

S végül: az 1850 előtti időszakban az *akadémiák „filozófiai” tagozata* vajon a felsőszintű iskolázás keretei közé tartozott? De hiszen ide 16–18 éves tanulók jártak, s e tagozatból — amelynek funkciója éppen a felsőbb tanulmányokra való előkészítés volt — lett 1850 után a nyolc osztályos gimnázium felső két osztálya.

Mindebből látható: UDVARHELYI Károly és GÖCSÉI Imre könyve nemcsak érdekes és hasznos, de távolabbi következtetések levonására is alkalmas adó tanulságos olvasmány; nemcsak a földrajzszakosok részére, de tágabb pedagóguskörök érdeklődésére is számot tarthat, amellet, hogy a magyar pedagógiatörténeti szakirodalom számára is becses gyarapodást jelent.

MÉSZÁROS ISTVÁN

GEORGES PIATON LA PENSÉE PÉDAGOGIQUE DE CÉLESTIN FREINET

Toulouse, 1974. „Nouvelle recherche”. 294 oldal

Mi ylen hatással volt Célestin FREINET, e kiváló francia pedagógus a francia közköztudásra, hogyan tartozik bele életműve a nevelési gondolatok történetébe? — ezekre a kérdésekre keres választ Georges PIATON, a lyoni egyetem fiatal munkatársa. Vállalkozása nemcsak azért jelentős, mert feltárja FREINET pedagógiai nézeteinek kialakulását, de azért is, mert rekonstruálja a francia pedagógus nevelésfilozófiáját. Ő az első, aki FREINET valamennyi írásának rendszeres feldolgo-